

Powszechne 22.VII.1951.

Osobna sprawa to rękopisy, jakie ks. Czuj stracił w czasie wojny, w POK w Poznaniu i w Powstaniu Warszawskim. Nie weszły one w obieg kulturalny, ale w biografii autora nie są bez znaczenia i powinno się ustalić, co konkretnie przepadło.

Zamykamy tę okazałą księgę o modlitwie z uczuciem szczerzej wdzięczności dla tych wszystkich, którzy się przyczynili do jej powstania i wydania.

Ks. Andrzej Bober SJ

2. Ks. Henryk Wójtowicz, Studia nad Nonnosem, Lublin 1980, KUL, s.316.

Książka jest rozprawą habilitacyjną. Jej przedmiotem jest Nonnos z miasta Panopolis w starożytnym Egipcie, ostatni epik helleński, żyjący w V w. po Chrystusie, autor "Dziejów Dionizosa" /Dionysiaka/ i "Parafrazy Ewangelii św. Jana" /Parafrasis/. Nonnos jest mało znany w Polsce, ponieważ na jego temat nikt jeszcze u nas nie pisał. Informacje zawarte w podręcznikach historii literatury greckiej T. Sinki udostępniają częściowo tylko wyniki badań naukowych, jakie nad poetą z Panopolis zostały przeprowadzone przez uczonych zagranicznych. Należy zaznaczyć, że zagraniczne opracowania uwzględniają prawie wyłącznie jeden tylko utwór Nonnosa, "Dzieje Dionizosa", a pomijają zwykle drugi. Ks. H. Wójtowicz omawia w swej pracy obydwa utwory.

Układ pracy jest bardzo przejrzysty. Składa się ona z dwóch części, z których pierwsza jest poświęcona Nonnosowi /rozdział I/ i jego epickim dziełom: mitologicznemu poematowi o Dionizosie /rozdział II/ i Parafrazie Ewangelii św. Jana /rozdział III/;

druga zaś - epitetowi homeryckiemu u Nonnosa /rozdział IV/ i epitetowi nonniańskiemu tzn. różnym wyrażeniom nie poświadczonym przed Nonnosem w zachowanych dziełach literatury greckiej /rozdział V/.

W rozdziale I podaje autor biografię poety, która mogłaby wydawać się niepotrzebna i zbyteczna. Tak jednak nie jest, ponieważ autor nie ogranicza się tylko do świadectw zewnętrznych, ale często stosuje kryteria wewnętrzne i w ten sposób wprowadza czytelnika stopniowo w lekturę dzieł Panopolitańczyka. Biografia poety staje się więc elementem dopełniającym zrozumienie jego utworów. I tak z "Dziejów Dionizosa" dowiadujemy się, że Nonnos odbył podróże naukowe do Berytos i Tyru; w Aleksandrii zaś kształcił się i napisał swoje poematy. Po przedstawieniu często przeciwnych sobie poglądów ks. Wójtowicz uzasadnia dowodami zaczerpniętymi z kryteriów wewnętrznych, że Nonnos był poetą chrześcijańskim zarówno wtedy, kiedy pisał "Dzieje Dionizosa", jak i podczas kompozycji "Parafrazy ewangelii św. Jana".

W rozdziale II omawia poemat o Dionizosie, który został napisany w okresie między 431 a 476 r. Wskazuje na to m. in. epitet /theotokos/ określający Reję, wprowadzony przez Nonnosa jako epicki wariant wyrażenia theotokos, jaki zastosował Sobór Efeski w odniesieniu do Maryi. Epitet ten nie był znany w tej formie wcześniejszej, wprowadził go dopiero Nonnos. Poemat Nonnosa o Dionizosie został więc napisany po r. 431. Fakt, że poemat powstał przed rokiem 476, uzasadnia autor tym, że świat w nim opisany jest jednością polityczną wielkiego Imperium Romanum. Autor przedstawia treść, wskazuje na źródła i wzory literatury greckiej, z której Nonnos mógł korzystać. Podobieństwa i różnice w technice literackiej ilustrowane są licznymi przykładami. Czytelnik dowiaduje się, że Nonnos posiadał wysoką kulturę literacką, znał nie tylko greckich poetów i prozaików,

ale także i łacińskich. Z przytoczonych w pracy tekstów wynika, że poeta z Panopolis znał ewangelię już przy pisaniu poematu o Dionizosie, łączyły go również pewne związki z poezją chrześcijańską. Dokładnie przeprowadzona analiza tekstu pokazuje szczególne upodobanie poety do antytez, oksymoronów, anafor, powtórzeń, chiasmów, paralelizmów, aliteracji i etymologii opartej na dźwiękowych powiązaniach gry słownej. W poemacie Nonnosa spotyka się także epigramaty, które stanowią element strukturalny poszczególnych przemówień i opisów.

Rozdział III autor poświęca omówieniu "Parafrazy ewangelii św. Jana". Jest to utwór poetycki, napisany w heksametrach, podzielony na 21 ksiąg, odpowiadających liczbie rozdziałów Ewangelii według św. Jana. Powstanie Parafrazy nonniańskiej ustala autor na podstawie dowodów zewnętrznych na lata 431-450. Rozdział III ma układ podobny do rozdziału II. Zarówno poemat o Dionizosie, jak i Parafraza jest dowodem wysokiej kultury duchowej Nonnosa.

Ks. H. Wójtowicz słusznie poświęcił dużo miejsca dyskusji merytorycznej, językowi i stylowi Parafrazy, ponieważ te sprawy były zaniedbane w badaniach jego poprzedników. Sporządził listę wspólnych wierszy obydwu utworów, które skłaniają do przyjęcia hipotezy jednego autorstwa poematu o Dionizosie i Parafrazy. W Parafrazie szerzej niż w Dionizjakach rozważa figury retoryczne.

Prawdziwą ozdobę stylu Nonnosa stanowią epitety o mocnym zabarwieniu intelektualnym i refleksyjnym. Temu problemowi poświęcił ks. H. Wójtowicz drugą część /rozdziały IV i V/ swego dzieła.

W rozdziale IV podaje definicję i rodzaje epitetu, omawia najważniejsze opracowania na temat epitetu homeryckiego oraz jego użycie w obydwu poematach Nonnosa. Stwierdza, że poeta

z Panopolis w 100 wierszach używa około 68 epitetów, podczas gdy Homer 52, a Wergiliusz 61. Panapolitańczyk rzadko stosuje identyczne formuły podobne do homeryckich, ślady swego naśladownictwa zaciera za pomocą własnych pomysłów, urozmaiceń i przekształceń. Sporadycznie jedynie korzysta ze starych epitetów homeryckich w odniesieniu do tych samych przedmiotów. Za wzorem Homera przyjmuje tylko kilka pozycji metrycznych, przede wszystkim preferuje lokalizację epitetów homeryckich po cezurze żeńskiej. Homerycki epitet w utworach nonniańskich podlega zmianom semantycznym, gramatycznym i metrycznym. Tych pierwszych zmian dokonuje Nonnos przez nadanie epitetowi nowego, pogłębionego i najczęściej metaforycznego znaczenia. Innowacje gramatyczne polegają najczęściej na przekształceniu rzeczownika w przymiotnikowy epitet. Zmiany metryczne powstają przez nową lokalizację metryczną stworzoną dla tych samych epitetów. Przy pomocy homeryckich ozdobników słownych poeta eksponuje przymioty osób i właściwości przedmiotów, przez co styl Parafrazy staje się wznioślejszy w porównaniu z prostym stylem Ewangelii według św. Jana.

Rozdział V prezentuje rezultat dotychczasowych badań naukowych nad epitetem nonniańskim oraz omawia epitety nie poświęcone przed Nonnosem. Autor ogranicza się do najbardziej typowych przykładów wziętych z bogatego zasobu epitetów Nonnosa z obydwu jego poematów.

Zestawem najważniejszych pozycji bibliograficznych oraz indeksem epitetów homeryckich u Nonnosa i epitetów nonniańskich kończy autor bogate w problematykę dzieło.

Praca ks. H. Wójtowicza jest jedyną w literaturze światowej, która zajmuje się obydwoma poematami nonniańskimi. Sylwetkę Nonnosa prezentuje autor przede wszystkim na podstawie wnikliwej analizy jego obydwu poematów. Zwłaszcza w drugiej części dzieła

"Studia nad Nonnosem" można rozpoznać w autorze wnikliwego, wprost skrupulatnego analityka. Widać, że to dzieło jest owocem jego wieloletnich badań naukowych i starannie przeprowadzonych analiz. Ks. H. Wójtowicz w swych analitycznych wywodach ukazał autora "Dziejów Dionizosa" i "Parafrazy ewangelii św. Jana" jako znawcę literatury Grecji i Rzymu, obeznanego w filozofii, zwłaszcza w jej nurcie platońskim, zapoznanego z nauką chrześcijańską, szczególnie z Biblią i utworami Grzegorza z Nazjanzu, a przede wszystkim jako homerydę. Dzięki wnikliwej analizie dzieł poety z Panopolis ukazano zostały jego zasługi dla historii epitetu w eposie greckim. Świat epitetów nonniańskich przedstawił autor "Studiów" jako syntezę antyku z wpływami orientalnymi i chrześcijańskimi. Pod koniec swej pracy ks. H. Wójtowicz stwierdza, że Nonnos "jest homerydą, piewcą religii synkretycznej i solarnej, neoplatonikiem, epigramatykiem, czytany szeroko retorem i założycielem szkoły wywodzącej swą nazwę od jego nazwiska, twórcą nowych wersji mitów i poetą chrześcijańskim, którego twórczość przypada na lata między 431 a 476 r." /s.284/. Należy także podkreślić, że pracę cechuje duża komunikatywność.

Niewątpliwie pewną wadę książki stanowi wielka ilość błędów drukarskich. Autor sporządził zaraz po ukazaniu się książki kilkunastnicową erratę, ale jeszcze pominął pewne pomyłki drukarskie, jak np. na stronie 118 dwukrotnie jest: "Filoque", a powinno być: "Filioque"; na stronie 122 jest: "deterokanoniczne", a powinno być: "deuterokanoniczne". Nasuwa się też pytanie, dlaczego autor na s. 22 przytacza słowa Geffckena oceniające poetów synkretycznych za Golegą /Studien s.80n/, a nie dał żadnego odnośnika do J. Geffckena, Der Ausgang des griechisch-römischen Heidentums, Heidelberg 1920, 176n, gdzie Geffcken poświęca tej sprawie więcej miejsca i skąd, należy przypuszczać, Golega zaczerpnął słowa Geffckena, skoro przytacza je do-

słownie. Słusznie autor podzielił pracę na dwie części. Za głos w dyskusji należy uznać pytanie, czy zatem nie lepiej było oddzielnie numerować liczbę rozdziałów obydwu części. Zatem I część pracy miałyby rozdziały: 1, 2 i 3, a druga - 1 i 2, a nie 4 i 5. Zdaje się, że praca zyskałaby jeszcze więcej na przejrzystości.

Podsumowując należy zaznaczyć, że praca "Studia nad Nonnossem" stanowi nie tylko wypełnienie luki w zakresie omawianego zagadnienia, ale jako dzieło naukowe stanowi wielkie osiągnięcie w dziedzinie polskiej nauki oraz cenną pomoc dla klasyków, biblistów i patrologów. Szkoda, że została wydana tylko na tzw. małej poligrafii i to jeszcze w małym nakładzie /100 + 25 egz./. Pożądanym byłby przekład "Parafrazy ewangelii św. Jana", ponieważ między innymi - jak stwierdza sam ks. H. Wójtowicz - celem jej napisania przez Nonnosa była "chęć uprzystępnienia wykształconemu społeczeństwu treści ewangelicznych w formie bardziej atrakcyjnej niż prymitywne na ogół pod względem literackim sformułowania ewangelistów, pełne semityzmów i niezgodne z zasadami artystycznej prozy greckiej" /s. 127/. Przekład ułatwiłby ogromnie studia nad wkładem Nonnosa także do skarbca Kościoła.

Ks. Augustyn Eckmann

3. Ks. Franciszek Drączkowski, "Agape" w pismach Klemensa Aleksandryjskiego, Pelplin - Lublin 1980, s.149.

Omawiana pozycja jest spełnieniem zapowiedzi zgłaszanych przed trzema laty w komunikacie: "Aktualny stan badań nad Klemensem Aleksandryjskim" /Collectanea Theologica 48/1978/fasc.III, s.177/, gdzie autor sygnalizował, iż ma na warsztacie dwa tematy